

Sbírka zákonů a mezinárodních smluv

ČESKÁ REPUBLIKA

Zpřístupněna dne 11. června 2024

Nález Ústavního soudu č. 144/2024 Sb.

Nález Ústavního soudu sp. zn. Pl. ÚS 52/23 ve věci návrhu na zrušení § 29 odst. 1 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, § 21 a 23 zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, ve znění zákona č. 202/2017 Sb., a vyslovení neústavnosti § 62 odst. 1 a § 72 odst. 3 a 5 zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném do 31. 12. 2023

144

NÁLEZ**Ústavního soudu
ze dne 24. dubna 2024**

**sp. zn. Pl. ÚS 52/23 ve věci návrhu na zrušení § 29 odst. 1
zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, § 21 a 23
zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách,
ve znění zákona č. 202/2017 Sb., a vyslovení neústavnosti
§ 62 odst. 1 a § 72 odst. 3 a 5 zákona č. 301/2000 Sb.,
o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých
souvisejících zákonů, ve znění účinném do 31. 12. 2023**

Jménem republiky

Ústavní soud rozhodl pod sp. zn. Pl. ÚS 52/23 dne 24. dubna 2024 v plénu složeném z předsedy soudu Josefa Baxy a soudkyň a soudců Lucie Dolanské Bányaiové, Josefa Fialy, Milana Hulmáka, Jaromíra Jirsy (soudce zpravodaj), Veroniky Křest'ánové, Zdeňka Kühna, Tomáše Lichovníka, Kateřiny Ronovské, Jana Svatoně, Pavla Šámala, Vojtěcha Šimíčka, Davida Uhlíře, Jana Wintra a Daniely Zemanové o návrhu N. G., dříve A. V., rodným jménem L. V., zastoupeného Mgr. Petrem Kallou, advokátem, sídlem Slavičkova 372/2, Praha 6, na zrušení § 29 odst. 1 zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, § 21 a 23 zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, ve znění zákona č. 202/2017 Sb., vyslovení neústavnosti § 62 odst. 1 a § 72 odst. 3 a 5 zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném do 31. 12. 2023, za účasti Parlamentu České republiky jako účastníka řízení,

takto:

- I. Změna návrhu spočívající v jeho rozšíření o návrh na zrušení ustanovení § 72a odst. 2 a odst. 3 věty druhé zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném od 1. 1. 2024, se nepřipouští.**
- II. Ustanovení § 29 odst. 1 věty první zákona č. 89/2012 Sb., občanský zákoník, se ruší uplynutím dne 30. 6. 2025.**
- III. Ustanovení § 21 odst. 1 věty první zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů, se ruší uplynutím dne 30. 6. 2025.**
- IV. Ve zbývajících částech se návrh odmítá.**

Odůvodnění

I.

Vymezení věci

1. N. G. (dále též „navrhovatel“) je člověk, který usiluje o právní změnu pohlaví a který si přeje, aby úředně evidované informace o něm reflektovaly, jak se cítí, aniž by musel podstoupit vyžadovaný chirurgický zákrok. Stát jej dosud jako člověka jiného pohlaví nerespektuje.
2. V řízení o ústavní stížnosti vedeném pod sp. zn. I. ÚS 2776/23 N. G. navrhl, aby Ústavní soud zrušil zákonná ustanovení, která změnu pohlaví provedením chirurgického zákroku spočívajícím ve znemožnění reprodukční funkce a přeměně pohlavních orgánů podmiňují, jakož i další, upravující podmínky pro změnu jména v návaznosti na pohlaví člověka. Navrhovatel především namítá, že předmětná zákonná ustanovení jsou v rozporu s jeho lidskou důstojností, právem na rovnost, ochranu zdraví, respektování soukromého života i na rodičovství.
3. První senát Ústavního soudu dne 13. 12. 2023 řízení o ústavní stížnosti přerušil a návrh na zrušení sporných zákonných ustanovení postoupil k rozhodnutí plénu.
4. V projednávané věci jsou klíčové dvě otázky:
 - 1) Zaprvé, zda má plénum Ústavního soudu návrh N. G. na zrušení zákonných ustanovení věcně přezkoumat přesto, že o návrhu jiného člověka na zrušení částečně totožných ustanovení Ústavní soud již rozhodl nálezem sp. zn. Pl. ÚS 2/20 ze dne 9. 11. 2021 (112/2022 Sb.).
 - 2) Zadruhé, zda je v souladu s ústavním pořádkem nutit lidi podstupovat chirurgické zákroky spočívající ve znemožnění reprodukční funkce a přeměně pohlavních orgánů proto, aby byla změna jejich pohlaví uznána státem.

II.

Skutkové okolnosti a procesní vývoj věci

5. Navrhovatel se narodil s biologickými znaky ženy a po narození byl úředně evidován jako žena s ženským jménem a formátem rodného čísla. Navrhovatel se však identifikuje jako trans člověk – muž (označení trans lidé je používáno i dále v textu), prochází procesem změny pohlaví, ale nehodlá podstoupit vyžadovaný chirurgický zákrok, který spočívá ve znemožnění reprodukční funkce a přeměně pohlavních orgánů.
6. V roce 2019 navrhovatel správní orgány požádal o: 1) zápis změny neutrálního jména („A. V.“) na jméno mužské („G. V.“), 2) zápis změny ženského formátu rodného čísla na formát mužský, 3) zápis změny úředního označení pohlaví z ženského („F“) na mužské („M“).
7. Příslušné správní orgány řízení o žádostech navrhovatele zastavily, jelikož nepředložil potvrzení o ukončení léčby pro změnu pohlaví a neodstranil podstatné vady žádostí [§ 66 odst. 1 písm. c) správního řádu]. Magistrát hlavního města Prahy (dále jen „odvolací správní orgán“) rozhodnutími ze dne 4. 9. 2019 odvolání navrhovatele zamítl.

8. Navrhovatel proti rozhodnutím odvolacího správního orgánu podal žalobu u Městského soudu v Praze (dále jen „městský soud“), který nejprve řízení přerušil do doby rozhodnutí Ústavního soudu ve věci vedené pod sp. zn. II. ÚS 2460/19. V tomto řízení o ústavní stížnosti plénum Ústavního soudu vydalo nálezu sp. zn. Pl. ÚS 2/20, jímž zamítlo návrh jiné navrhovatelky na zrušení § 29 odst. 1 občanského zákoníku, § 21 odst. 1 zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, (dále též „ZSZS“) a § 13 odst. 3 zákona č. 133/2000 Sb., o evidenci obyvatel a rodných číslech a o změně některých zákonů (zákon o evidenci obyvatel), ve znění pozdějších předpisů. Městský soud – po rozhodnutí Ústavního soudu – žalobu nynějšího navrhovatele zamítl rozsudkem č. j. 10 A 180/2019-43 ze dne 18. 8. 2022.
9. Nejvyšší správní soud (dále jen „NSS“) rozsudkem č. j. 6 As 207/2022-43 ze dne 17. 8. 2023 zamítl kasační stížnost navrhovatele jako nedůvodnou; odkázal na příslušná zákonná ustanovení [§ 17a a § 72 odst. 5 písm. b) zákona č. 301/2000 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění pozdějších předpisů, a § 17 odst. 2 písm. d) zákona o evidenci obyvatel], z nichž vyplývá, že změna jména, formátu rodného čísla a označení pohlaví jsou podmíněny ukončením léčby (procedury), která spočívá v chirurgickém zákroku při současném znemožnění reprodukční funkce a přeměně pohlavních orgánů dotčeného člověka. Změna pohlaví je v tomto smyslu definována v § 29 odst. 1 občanského zákoníku ve spojení s § 21 odst. 1 ZSZS. Podle NSS byla rozhodnutí správních orgánů v meritu zákonná, protože stěžovatel nedoložil lékařské potvrzení o ukončení léčby vyžadované pro změnu pohlaví.
10. NSS dospěl k závěru, že bez provedení požadovaného chirurgického zákroku nebo zrušení § 29 odst. 1 občanského zákoníku ve spojení § 21 odst. 1 zákona o specifických zdravotních službách nemůže navrhovatel se svými žádostmi uspět. Namítá-li navrhovatel protiústavnost zákonné podmínky chirurgického zákroku, bylo namísto zvážít podání návrhu na zrušení příslušných zákonných ustanovení Ústavnímu soudu; NSS dovodil, že důvod postupovat podle čl. 95 odst. 2 Ústavy České republiky (dále jen „Ústava“) nemá.
11. Dále NSS uvedl, že podle čl. 89 odst. 1 a 2 Ústavy je vázán závěry nálezu sp. zn. Pl. ÚS 2/20 a (navazujícího) nálezu sp. zn. II. ÚS 2460/19 ze dne 7. 6. 2022, ve kterých Ústavní soud ústavnost napadených ustanovení hodnotil a nezrušil je. Byť Ústavní soud § 29 odst. 1 občanského zákoníku ve spojení s § 21 odst. 1 ZSZS nepovažoval v jím projednávané věci za relevantní, k jejich ústavnosti se přesto vyjádřil. Nález sp. zn. Pl. ÚS 2/20 je zamítavý – jeho jediný výrok zní, že se návrh zamítá. Ústavní soud tehdejší návrh neodmítl usnesením proto, že předmětná ustanovení nebyla podle něj v řízení před obecnými soudy použita.
12. K námitkám navrhovatele, který relativizoval procesní postup Ústavního soudu i závaznost a legitimitu jeho nálezu sp. zn. Pl. ÚS 2/20 poukazem na hlasovací poměry a odlišná stanoviska, NSS uvedl, že Ústava ani zákon č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů, (dále jen „zákon o Ústavním soudu“) nerozlišují mezi nálezy přijatými relativní či kvalifikovanou většinou a nálezy opřeny o rozhodnutí „kvalifikované menšiny“ – tedy plenárními nálezy vydanými v situaci, kdy se nepodařilo získat většinu devíti soudců pro zrušení zákona podle § 13 zákona o Ústavním soudu, ve znění zákona č. 48/2002 Sb. Důvodem pro opětovný ústavní přezkum nemůže být ani personální obměna Ústavního soudu. NSS je vázán rovněž svými dřívějšími rozsudky (č. j. 2 As 199/2018-37 ze dne 30. 5. 2019 a č. j. 9 As 61/2018-64 ze dne 25. 7. 2019).
13. V České republice se podle NSS dosud neprosadilo subjektivní pojetí právního (sociálního) pohlaví, založené nikoli na primárních pohlavních znacích, nýbrž na tom, jak sebe vnímá konkrétní jednotlivec, což odráží napadená zákonná úprava, která změnu právního pohlaví podmiňuje požadavkem, aby před jejím provedením nastal určitý soulad mezi primárními pohlavními znaky jednotlivce a kýženým pohlavím. Byť existuje trend spočívající v posunu od objektivních kritérií k subjektivním, změnu by podle NSS neměly prosazovat či urychlovat soudy, které by ve statusových otázkách – mezi něž otázka změny pohlaví patří – měly být zdrženlivé a měly by řešení ponechat zákonodárci či státům na mezinárodní úrovni. Změna musí být provedena na základě celospolečenské a odborné debaty.

14. Podle NSS lze objektivní právně-biologické pojetí pohlaví považovat za součást veřejného pořádku. Jde především o ochranu základních přirozených atributů rodiny a rodičovství: dítě má otce-muže a matku-ženu, která dítě porodila; české rodinné právo stanoví, že rodiči dítěte jsou muž a žena (§ 775–779 občanského zákoníku). Mohla-li by se osoba, která se narodila jako žena, stát právně mužem bez znemožnění reprodukční funkce, mohla by porodit dítě jako muž a přitom by se nemohla stát jeho matkou ve smyslu § 775 občanského zákoníku, což je podle NSS v rozporu nejen s popsáním základním principem českého rodinného práva, ale i dalšími právními instituty ochrany a podpory mateřství, např. v pracovním a sociálním právu. Ochrana „tradiční“ rodiny je legitimní cíl pro omezení jiných základních práv, byť jde o dobově a kulturně podmíněný termín. Podle NSS jde především „o základní přirozený atribut rodičovství, zejména mateřství, resp. o korespondující právo dosud nenarozeného dítěte, aby je porodila žena, která se tak stane jeho matkou. To, v jaké rodině (zda v původní, „tradiční“ či jiné) pak bude vyrůstat a jaké budou právní vztahy mezi členy takové rodiny, mezi dítětem a jeho ‚sociálními‘ rodiči, je již úplně jiný příběh“.
15. NSS se v napadeném rozhodnutí vypořádává i s judikaturou Evropského soudu pro lidská práva (dále též jen „ESLP“) a zdůrazňuje, že problematiku podmíněnosti změny pohlaví chirurgickým sterilizačním zákrokem ESLP dosud výslovně neposuzoval z perspektivy ochrany základních přirozených principů rodičovství (mateřství).
16. Navrhovatel proti právě shrnutým rozsudkům městského soudu a NSS brojí ústavní stížností v řízení vedeném pod sp. zn. I. ÚS 2776/23. První senát Ústavního soudu dospěl k závěru, že akcesorický návrh, kterým se navrhovatel domáhá zrušení v záhlaví označených zákonných ustanovení, postoupí podle § 78 odst. 1 zákona o Ústavním soudu plénu k rozhodnutí podle čl. 87 odst. 1 písm. a) Ústavy (viz usnesení sp. zn. I. ÚS 2776/23 ze dne 13. 12. 2023).

III.

Argumentace navrhovatele

17. Navrhovatel zjednodušeně řečeno namítá, že podmínění změny pohlaví provedením chirurgického zákroku, který spočívá ve znemožnění reprodukční funkce a přeměně pohlavních orgánů, je protiústavní. Zákonné podmínky změny pohlaví jsou neurčité, nelegitimní, nepotřebné a nepřiměřené. Podle navrhovatele je protiústavní zákonem nutit lidi ke sterilizaci a popírat jejich právo na rodičovství, na rozdíl od lidí jiných.
18. Závěry nálezu sp. zn. Pl. ÚS 2/20 a (navazujícího) nálezu sp. zn. II. ÚS 2460/19 nejsou pro souze-nou věc přílehlavé, protože navrhovatel není nebinární osobou, která si změnu pohlaví nepřeje. Z uvedených nálezů vyplývá, že Ústavní soud ústavnost napadených zákonných ustanovení nepřezkoumal, protože je nepovažoval za relevantní; sporné závěry byly zároveň přijaty menšinou ústavních soudců, a proto nemají „precedenční“ povahu. Ústavní soud podle navrhovatele rozhodl v rozporu s judikaturou ESLP a v současné době je v této věci proti České republice vedeno před ESLP řízení.

IV.

Vyjádření účastníků řízení

19. Soudce zpravodaj podle § 69 odst. 1 zákona o Ústavním soudu vyžádal vyjádření účastníků řízení o zrušení napadených zákonných ustanovení.

20. Poslanecká sněmovna popsala legislativní proces: Návrh občanského zákoníku předložila vláda Poslanecké sněmovně v květnu 2011 (6. volební období, 2010–2013, sněmovní tisk č. 362/0). Návrh byl projednán v prvním čtení a přikázán k projednání ústavně právnímu výboru, který k němu přijal usnesení s pozměňovacími návrhy (sněmovní tisk č. 362/2). Druhé čtení proběhlo v říjnu 2011. Ve třetím čtení dne 9. 11. 2011 z přihlášených 154 poslanců hlasovalo pro přijetí zákona 92 poslanců, proti 35. Poslanecká sněmovna popisuje proceduru přijetí zákona o specifických zdravotních službách a zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů. Ustanovení § 72 odst. 5 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, v napadeném znění, bylo zrušeno zákonem č. 414/2023 Sb. Podle Poslanecké sněmovny byly všechny napadené zákony schváleny potřebnou většinou poslanců, podepsány příslušnými ústavními činiteli a řádně vyhlášeny.
21. Senát ve vyjádření rekapituluje argumentaci navrhovatele a popisuje legislativní proces: Návrh občanského zákoníku byl Senátu postoupen v lednu 2012 (Senát, 8. funkční období, 2010–2012, senátní tisk č. 259), který jej projednal dne 25. 1. 2012 a k návrhu zákona nepřijal žádné usnesení. Senát dále popisuje proceduru přijetí zákona o specifických zdravotních službách a zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů. Povinnost podstoupit chirurgický zákrok při změně pohlaví nebyla vůbec předmětem diskuse horní komory Parlamentu u žádného z napadených předpisů. Ustanovení § 72 odst. 5 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, v napadeném znění, bylo zákonem č. 414/2023 Sb. s účinností od 1. 1. 2024 zrušeno (materie byla změněna a přesunuta do nového § 72a).
22. Soudce zpravodaj zaslal návrh podle § 69 odst. 2 a 3 zákona o Ústavním soudu vládě a Veřejnému ochránci práv, kteří do řízení nevstoupili.
23. Navrhovatel v replice na vyjádření uvedl, že předpokládá, že Ústavní soud podle § 67 odst. 1 zákona o Ústavním soudu částečně zastaví řízení ve vztahu k ustanovení § 72 odst. 5 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném do 1. 1. 2024. Podle navrhovatele by však Ústavní soud měl prověřit a případně zrušit i § 72a odst. 2 a odst. 3 větu druhou zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném od 1. 1. 2024, protože obsahově souvisí se zrušovaným ustanovením, bez něhož ztrácí smysl. Rozdíl mezi právní úpravou účinnou do 31. 12. 2023 a od 1. 1. 2024 spočívá v tom, že do 31. 12. 2023 bylo o změně jména a příjmení vydáváno správní rozhodnutí, zatímco od 1. 1. 2024 se tak děje faktickým zápisem změny jména.
24. Současná vláda se k návrhu nevyjádřila. Pro účely objasnění problematiky změny pohlaví v českém právním řádu lze odkázat i na vyjádření dřívější vlády, jakož i na vyjádření Veřejného ochránce práv, Odborné komise Ministerstva zdravotnictví pro provedení změny pohlaví transsexuálních pacientů a další odborná vyjádření podaná ve věci sp. zn. Pl. ÚS 2/20 (viz body 13–18 příslušného nálezu).

V.

Upuštění od ústního jednání

25. Ústavní soud neočekával od ústního jednání další objasnění věci, takže od něj upustil podle § 44 věty první zákona o Ústavním soudu.

VI.

Znění napadených zákonných ustanovení

26. Ustanovení § 29 odst. 1 občanského zákoníku zní:
„Změna pohlaví člověka nastává chirurgickým zákrokem při současném znemožnění reprodukční funkce a přeměně pohlavních orgánů. Má se za to, že dnem změny pohlaví je den uvedený v potvrzení vydaném poskytovatelem zdravotních služeb.“

27. Ustanovení § 21 a 23 zákona o specifických zdravotních službách, ve znění od 1. 11. 2017:

„§ 21

(1) Změnou pohlaví transsexuálních pacientů se pro účely tohoto zákona rozumí provedení zdravotních výkonů, jejichž účelem je provedení změny pohlaví chirurgickým zákrokem při současném znemožnění reprodukční funkce. Transsexuálním pacientem se rozumí osoba, u níž je trvalý nesoulad mezi psychickým a tělesným pohlavím (dále jen „porucha sexuální identifikace“).

(2) Chirurgické výkony směřující ke změně pohlaví lze provést pacientovi,

a) u něhož byla jednoznačně stanovena porucha sexuální identifikace a prokázána schopnost žít trvale jako osoba opačného pohlaví a

b) který neuzavřel manželství nebo který nevstoupil do registrovaného partnerství anebo do obdobného svazku osob stejného pohlaví v cizině, popřípadě prokáže, že jeho manželství nebo registrované partnerství anebo obdobný svazek zaniklo.

(3) Chirurgické výkony směřující ke změně pohlaví se provedou pacientovi, který dovršil věk 18 let, a to na základě

a) jeho písemné žádosti a

b) kladného stanoviska odborné komise.

(4) Chirurgické výkony směřující ke změně pohlaví se provedou pacientovi s omezenou svéprávností, a to na základě

a) písemné žádosti opatrovníka pacienta; tím není dotčeno ustanovení § 35 zákona o zdravotních službách,

b) kladného stanoviska odborné komise a

c) souhlasu soudu.

[...]

§ 23

(1) Provádění změny pohlaví lze započít, jestliže k tomu pacient nebo opatrovník pacienta bezprostředně před jejím započítím udělil písemný souhlas.

(2) O provedení změny pohlaví vydá poskytovatel pacientovi a opatrovníkovi pacienta potvrzení.“

28. V ustanovení § 62 odst. 1 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění od 1. 1. 2016 do 31. 12. 2023, se uvádí:

„§ 62

(1) Do matriční knihy lze zapsat jakékoliv existující jméno, a to v správné pravopisné podobě. Nelze zapsat jména zkomolená, zdobnělá a domácká. Fyzické osobě mužského pohlaví nelze zapsat jméno ženské a naopak. Matriční úřad dále nezapiše jméno, pokud je mu známo, že toto jméno užívá žijící sourozenec, mají-li sourozenci společné rodiče. Vzniknou-li pochybnosti o existenci jména nebo jeho správné podobě, je občan povinen předložit doklad vydaný znalcem⁶.“

29. Ustanovení § 72 odst. 3 a 5 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění od 15. 8. 2017 do 31. 12. 2023, stanoví:

„§ 72

[...]

(3) Změna jména se nepovolí, žádá-li fyzická osoba mužského pohlaví o změnu na jméno ženské, nebo naopak, žádá-li o změnu jména na jméno neexistující, zkomolené, zdrobnělé, domácké, nebo na jméno, které má žijící sourozenec společných rodičů. Vzniknou-li pochybnosti o existenci jména nebo jeho správné podobě, je žadatel povinen předložit doklad vydaný znalcem.⁶

[...]

(5) Matriční úřad povolí na základě žádosti fyzické osoby a potvrzení poskytovatele zdravotních služeb změnu jména, popřípadě jmen, a příjmení

a) na neutrální jméno a příjmení, byla-li zahájena léčba pro změnu pohlaví, nebo

b) na jiné jméno, popřípadě jména, a příjmení, byla-li léčba pro změnu pohlaví dokončena²⁴.

Nepožádá-li fyzická osoba po změně pohlaví o změnu jména a příjmení, matriční úřad uvede v knize narození její příjmení v souladu s pravidly české mluvnice ve tvaru odpovídajícím novému pohlaví; jméno do knihy narození nezapíše a učiní o tom oznámení soudu.“

Poznámka číslo 24: § 29 odst. 1 občanského zákoníku.

VII.

Procesní předpoklady řízení před Ústavním soudem

30. Ústavní soud nejprve hodnotil naplnění procesních předpokladů pro řízení o návrhu na zrušení zákonů.
31. Podle Ústavního soudu procesní předpoklady v nyní projednávané věci naplněny byly z následujících důvodů: Zaprvé, návrh na zrušení § 29 odst. 1 občanského zákoníku a § 21 odst. 1 zákona o specifických zdravotních službách je přípustný, byť o návrhu někoho jiného na zrušení stejných ustanovení Ústavní soud již dříve rozhodl nálezem sp. zn. Pl. ÚS 2/20 (VII. 1). Zadruhé, navrhovatel je aktivně legitimován k podání návrhu, protože mezi všemi napadenými zákonnými ustanoveními a soudními rozhodnutími existuje úzká vazba (VII. 2). Zatřetí, řízení o návrhu na zrušení novelizovaných (zrušených) ustanovení zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů nelze zastavit, je třeba jej posoudit jako návrh na vyslovení neústavnosti těchto ustanovení (VII. 3).
32. Ústavní soud nepřipustil změnu návrhu spočívající v jeho rozšíření o návrh na zrušení ustanovení § 72a odst. 2 a odst. 3 věty druhé zákona č. 301/2011 Sb., o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném od 1. 1. 2024, protože uvedené ustanovení v případě navrhovatele nebylo aplikováno (VII. 4).

VII. 1

Nález sp. zn. Pl. ÚS 2/20 a překážka věci rozsouzené

33. Jsou-li podle čl. 89 odst. 2 Ústavy vykonatelné nálezy Ústavního soudu závazné pro všechny orgány i osoby, musí být závazné i pro Ústavní soud [takto již nález sp. zn. III. ÚS 425/97 ze dne 2. 4. 1998 (N 42/10 SbNU 285)].

34. Vnitřní závaznost judikatury Ústavního soudu se projevuje především v § 35 odst. 1 zákona o Ústavním soudu, podle něhož je návrh na zahájení řízení nepřipustný, týká-li se věci, o které Ústavní soud již rozhodl nálezem. Překážka věci rozsouzené (*res iudicata*) Ústavnímu soudu brání meritorně rozhodovat o stejné věci opakovaně.
35. Zásada *ne bis in idem*, ze které zákonná překážka věci rozsouzené vyplývá, garantuje právní jistotu a důvěru v právo. V řízení před Ústavním soudem nelze znovu „otevírat“ již jednou vyřešené otázky ve skutkově a právně totožných věcech. Ústavní soud má pravomoc autoritativně vykládat ústavní pořádek s konečnou platností, není místem pro nekončící polemiky s již vyslovenými důvody rozhodnutí [srov. obecně v jiném kontextu např. nález sp. zn. III. ÚS 1275/10 ze dne 22. 12. 2010 (N 253/59 SbNU 581); nález sp. zn. Pl. ÚS 29/09 ze dne 3. 11. 2009 (N 233/55 SbNU 197; 387/2009 Sb.), bod 100].
36. Ústavní soud v minulosti zamítl návrh jiné navrhovatelky na zrušení § 29 odst. 1 občanského zákoníku a § 21 odst. 1 zákona o specifických zdravotních službách nálezem sp. zn. Pl. ÚS 2/20. Dříve, než Ústavní soud vyloží, proč tento nález nepředstavuje překážku věci rozsouzené, stručně jej zrekapituluje:

Tehdejší navrhovatelka se narodila s biologickými znaky muže, ale necítila se být ani mužem, ani ženou, nýbrž osobou neutrálního pohlaví; u správních orgánů a soudů se domáhala změny rodného čísla. Podstatou její argumentace bylo, že má právo na změnu pohlaví i při nesplnění podmínek uvedených v § 29 odst. 1 občanského zákoníku; její rodné číslo mělo být evidováno v „neutrálním“ či „ženském“ tvaru.

Ústavní soud dospěl k závěru, že návrh není důvodný. Jelikož se navrhovatelka necítila být mužem ani ženou, bylo podle Ústavního soudu nadbytečné zabývat se podmínkami, za nichž lze v České republice změnit pohlaví z mužského na ženské či naopak. Řízení, z něhož návrh vzešel, se týkalo rodného čísla, a proto se Ústavní soud zaměřil pouze na jeho podobu ve smyslu § 13 odst. 3 zákona o evidenci obyvatel.

Podle Ústavního soudu není neústavní, zaznamenává-li stát v rodném čísle informaci o pohlaví jednotlivce, ani je-li pohlaví v rámci rodných čísel pojímáno binárně. V České republice se lidé dělí na ženy a muže. Toto chápání binární existence lidského druhu nemá původ ve vůli státu, neboť veřejná moc je pouze akceptovala jako společenskou realitu. Existenci mužů a žen bere na vědomí český právní řád, včetně předpisů ústavního pořádku a mezinárodních smluv. Podle čl. 29 odst. 1 Listiny základních práv a svobod (dále též jen „Listina“) kupříkladu mají ženy právo na zvýšenou ochranu zdraví při práci a zvláštní pracovní podmínky. Podle čl. 12 Úmluvy o ochraně lidských práv a základních svobod (dále jen „Úmluva“) mají muži a ženy právo uzavřít manželství a založit rodinu. Občanský zákoník obdobně definuje manželství jako „trvalý svazek muže a ženy“. S binárním konceptem pohlaví pracuje i trestní řád, podle kterého osobní prohlídku vykonává vždy osoba stejného pohlaví. Rozdíl mezi muži a ženami je v České republice činěn také u soukromoprávních aktivit: existují sportovní soutěže pořádané výhradně pro ženy, muži a ženy mívají samostatné šatny či toalety, vlaky dámská kupé a podobně.

Uznání existence žen a mužů není z ústavněprávního hlediska problematické. Je-li ústavně akceptováno, a dokonce ústavním pořádkem předvídáno, že se lidé dělí na muže a ženy a že má dělení právní či praktické dopady, pak je logické, že stát informaci o pohlaví, tedy o tom, zda je člověk mužem nebo ženou, v určité formě zaznamenává.

Na uvedených závěrech podle Ústavního soudu nic nemění, že pohlaví, které lze dovodit z rodného čísla, nemusí vždy odpovídat tomu, s nímž se člověk vnitřně identifikuje. Smyslem ustanovení upravujícího rodné číslo žen není prezentace, s jakým pohlavím se nositel rodného čísla identifikuje; informace o pohlaví člověka, kterou lze z rodného čísla dovodit, o vnitřních pocitech člověka nevyovídá nic. Tím, že stát v rodném čísle zachytává informaci o pohlaví člověka, nepředurčuje, jakým způsobem na sebe člověk nahlíží nebo nahlížet má.

Rodné číslo obsahuje informaci o pohlaví, které stát eviduje, neboť může být z hlediska fungování státu i společnosti užitečná, zatímco informace o „pohlavní identitě“, která pro stát nemá objektivní, smysluplné využití, zůstává mimo státní evidenci, jelikož pro ni chybí rozumný důvod.

Existují-li objektivní důvody, pro které je vhodné určitou informaci evidovat, nelze z práva na soukromí dovodit právo, aby v případě, že je někomu informace nepřijemná, ji stát neevidoval, případně místo ní evidoval informaci neodpovídající realitě.

Jde-li o navrhovatelkou odkazované rozsudky ESLP, měl Ústavní soud o přenositelnosti některých vyslovených závěrů ESLP stran pohlaví do prostředí českého právního řádu pochybnosti; neměl však prostor se k této problematice podrobněji vyjádřit, neboť judikatura ESLP se týkala právně i skutkově odlišných případů.

Ústavní soud v nálezu vyslovil závěr, že je v souladu s ústavním pořádkem, lze-li z rodného čísla dovodit pohlaví jeho nositele. Tento závěr neomezuje zákonodárce ve vztahu k právní úpravě určování či změny pohlaví, které je z rodného čísla identifikovatelné. Řešení otázek týkajících se člověka jako biologického druhu, jeho života a vztahů, náleží Parlamentu České republiky; jejich judicializace by mohla vést k politizaci Ústavního soudu.

37. Ústavní soud dospěl k závěru, že právě shrnutý nález sp. zn. Pl. ÚS 2/20 pro nyní projednávaný případ překážku věci rozsouzené ve smyslu § 35 odst. 1 zákona o Ústavním soudu z několika důvodů nezakládá.
38. Pro posouzení existence překážky věci rozsouzené je nezbytné zabývat se otázkou, o čem Ústavní soud v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 2/20 meritorně rozhodl, tedy v jakém konkrétním rozsahu mohla překážka věci rozhodnuté vzniknout.
39. Podstatné je, že v řízení o kontrole norem (abstraktní či konkrétní) je předmětem řízení posuzování ústavnosti napadeného právního předpisu bez ohledu na osobu či typ navrhovatele. Identitu (jednotu) věci ve smyslu překážky věci rozsouzené je třeba hodnotit totožností napadeného ustanovení i tvrzených a následně zkoumaných důvodů protiústavnosti (srov. přiměřeně nález sp. zn. Pl. ÚS 29/09, bod 97, jenž se jinak týká přezkumu mezinárodních smluv); rozsah reálně provedeného ústavního přezkumu je určující.
40. Jinými slovy, překážku věci rozsouzené je třeba vymezovat nejen podle shodnosti napadených zákonných ustanovení, ale i podle referenčních kritérií ústavnosti, kterými se Ústavní soud již dříve v rámci přezkumu ústavnosti skutečně zabýval [viz nález sp. zn. Pl. ÚS 25/21 ze dne 17. 1. 2023 (40/2023 Sb.), bod 26; shodně viz VYHNÁNEK, L. Judikatura v ústavním právu. In: BOBEK, M., KÜHN, Z. a kolektiv. Judikatura a právní argumentace. 2. vyd. Praha: Auditorium, 2013, s. 355].
41. Vznikla-li by překážka věci rozsouzené automaticky ve všech případech, kdy Ústavní soud návrh na zrušení zákona zamítne nálezem, znamenalo by to absolutní nemožnost opakovaně posuzovat ústavnost stejného zákona, byť z jiných důvodů, než tomu bylo v předchozím případě. Takový výklad § 35 odst. 1 zákona o Ústavním soudu je neudržitelný: představa, že Ústavní soud je v rámci jednoho přezkumu schopen apriorně postihnout bez ohledu na argumentaci obsaženou v návrhu všechny myslitelné ústavně relevantní kontexty projednávané věci, je nerealistická (shodně HOLLÄNDER, P. § 35 in: FILIP, J., HOLLÄNDER, P., ŠIMÍČEK, V. Zákon o Ústavním soudu. 2. vydání. Praha: C. H. Beck, 2007, s. 166).
42. Ústavní soud vždy posuzuje ústavnost právních předpisů v konkrétním kontextu. Rigidní lpění na zásadě „jednou a dost“, bez ohledu na to, jakými otázkami se Ústavní soud materiálně zabýval, by bylo formalistické. V důsledku by pouhá forma zamítavého nálezu mohla Ústavnímu soudu do budoucna zabránit plnit roli orgánu ochrany ústavnosti, což by popíralo smysl jeho existence. Proto i vývoj společenských a právních poměrů v důsledku plynutí času může být proměnou kontextu, v němž Ústavní soud rozhoduje.

43. Perspektivou uvedenou v předchozích bodech je v nyní projednávané věci třeba nahlížet na nález sp. zn. Pl. ÚS 2/20. Ústavní soud se v tomto rozhodnutí zabýval primárně ústavností zákonného tvaru rodného čísla (tj. § 13 odst. 3 zákona o evidenci obyvatel), ústavnost podmínek, za nichž lze změnit pohlaví, věcně nehodnotil; překážka věci rozsouzené proto ve vztahu k § 29 odst. 1 občanského zákoníku ani § 21 odst. 1 zákona o specifických zdravotních službách dána není. Přestože výrok nálezu sp. zn. Pl. ÚS 2/20 byl zamítavý ve vztahu ke všem tehdy napadeným zákonným ustanovením, z jeho odůvodnění vyplývá, že se plénum ústavností § 29 odst. 1 občanského zákoníku ve spojení s § 21 odst. 1 ZSZS věcně nezabývalo, protože nepovažovalo citovaná ustanovení za relevantní pro tehdy projednávaný případ. Ústavní soud k tomu v bodě 31 nálezu sp. zn. Pl. ÚS 2/20 výslovně uvedl, že „[n]emá smysl zabývat se konkrétními podmínkami pro změnu pohlaví z mužského na ženské na podkladě případu navrhovatele, který se ženou nenarodil, za ženu se nepovažuje a zatím se ani nerozhodl, že změnit pohlaví na ženské vůbec chce“. Právě citovaný závěr měl být (v ideálním případě) reflektován ve výroku odmítnutím návrhu pro neoprávněnost tehdejší navrhovatelky, ale to není pro vyřešení otázky *rei iudicatae* podstatné. Posuzovat existenci překážky věci rozsouzené pouze na základě znění výroku rozhodnutí nelze – bylo by to nepřipustně formalistické.
44. V nyní projednávané věci se přímo projevuje, že rozsah přezkumu ústavnosti v rámci řízení o tzv. konkrétní kontrole norem je závislý na kontextu případu, ze kterého návrh na zrušení zákona vzešel. Je to „praktický život sám, který formuluje ústavní otázky spojené s aplikací určité právní normy v konkrétních skutkově utvořených situacích, na které by měl Ústavní soud odpovědět“ [viz odlišné stanovisko Elišky Wagnerové v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 31/03 ze dne 11. 2. 2004 (N 16/32 SbNU 143; 105/2004 Sb.)].
45. Zvolilo-li plénum v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 2/20 minimalistický přístup proto, že tehdejší navrhovatelka se necítila být ani mužem, ani ženou, neznámá to automaticky, že bude přenositelný do všech dalších případů. Nynější případ je jiný: navrhovatel není nebinární osobou, která si změnu pohlaví nepřeje, nýbrž jde o trans člověka, který o změnu z ženského na mužské (úředně evidované) pohlaví aktivně usiluje. Zamítavý nález sp. zn. Pl. ÚS 2/20 mu žádné odpovědi na jeho námitky proti ústavnosti zákonných podmínek pro změnu pohlaví neposkytuje, a proto ani nemůže vytvořit relevantní překážku věci rozsouzené.
46. Nález sp. zn. Pl. ÚS 2/20 věcnému posouzení nyní projednávaného návrhu nebrání také proto, že představuje pouze stanovisko takzvané relevantní menšiny pléna Ústavního soudu. Vnitřní závaznost závěrů vyslovených v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 2/20 je tudíž při hodnocení existence překážky věci rozsouzené výrazně oslabena.
47. Lze dodat, že ze stejných důvodů je zásadně oslabena též obecná normativní funkce předchozího nálezu. Obecně jistě platí, že stabilita judikatury Ústavního soudu představuje ústavní hodnotu *per se*, která má zaručit relativní stálost právního prostředí. Plénum Ústavního soudu proto zásadně nemůže již vyslovený právní názor měnit jen z důvodu proměny hlasovacích poměrů či soudcovského sboru [nález sp. zn. Pl. ÚS 27/22 ze dne 20. 12. 2023 (19/2024 Sb.), bod 27]. Avšak právní závěry, k nimž dospěla jen tzv. relevantní menšina pléna, nemohou vyvolat stejné legitimní očekávání o své nezměnitelnosti jako plenární nálezy přijaté kvalifikovanou většinou pléna [pro podobný názor srov. již nález sp. zn. Pl. ÚS 42/2000 ze dne 24. 1. 2001 (N 16/21 SbNU 113; 64/2001 Sb.), část VII. – 2)].

VII. 2

Aktivní legitimace navrhovatele

48. Byť nález sp. zn. Pl. ÚS 2/20 přezkumu ústavnosti zákonných podmínek pro změnu pohlaví nebrání, je nutné zhodnotit, zda je navrhovatel k podání návrhu na zrušení napadených ustanovení oprávněn (aktivně legitimován).

49. Podle § 74 zákona o Ústavním soudu, ve znění zákona č. 48/2002 Sb., platí, že stěžovatel může spojit ústavní stížnost s návrhem na zrušení jednotlivých ustanovení zákona, „jejichž uplatněním nastala skutečnost, která je předmětem ústavní stížnosti“. Mezi ústavní stížností napadeným rozhodnutím a sporným zákonným ustanovením musí existovat úzká vazba v tom smyslu, že nebýt napadeného zákonného ustanovení, nebylo by vydáno ani rozhodnutí jako jeho následek [srov. např. nálezn sp. zn. Pl. ÚS 19/14 ze dne 27. 1. 2015 (N 16/76 SbNU 231; 97/2015 Sb.), bod 21; nálezn sp. zn. Pl. ÚS 5/16 ze dne 11. 10. 2016 (N 186/83 SbNU 43; 393/2016 Sb.), bod 40; nálezn sp. zn. Pl. ÚS 15/17 ze dne 27. 2. 2018 (N 33/88 SbNU 457; 69/2018 Sb.), bod 14]. Podle Ústavního soudu v nyní projednávaném případě úzká vazba mezi všemi zákonnými ustanoveními a ústavní stížností napadenými rozhodnutími správních soudů existuje.
50. Napadená ustanovení zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů upravují podmínky, na základě kterých matriční úřad vyhová žádosti člověka o změnu jména v návaznosti na jeho změněné pohlaví. Správní orgány a soudy při posuzování žádosti navrhovatele o zápis změny neutrálního jména („A. V.“) na jméno mužské („G. V.“) předně vycházely z pravidla, že jednotlivci ženského pohlaví nelze zapsat jméno mužské (§ 62 odst. 1 ve spojení s § 72 odst. 3 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném do 31. 12. 2023). V tomto ohledu platí, že neexistovalo-li by uvedené pravidlo, mohly by správní orgány žádosti navrhovatele vyhovět. Následně správní orgány a soudy použily speciální ustanovení § 72 odst. 5 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném do 31. 12. 2023, které míří na osoby podstupující proces změny pohlaví. Podle uvedeného ustanovení lze v takových případech změnu jména a příjmení povolit pouze na základě potvrzení poskytovatele zdravotních služeb o dokončení léčby pro změnu pohlaví. I v tomto smyslu platí, že nevyžadoval-li by zákon potvrzení o dokončení léčby pro změnu pohlaví, mohlo být žádosti navrhovatele na změnu jména a příjmení vyhověno.
51. Z právě uvedeného vyplývá, že úzká vazba v projednávané věci existuje i k § 29 odst. 1 občanského zákoníku, který upravuje právní status jednotlivce při změně pohlaví – je zde definováno, co se změnou pohlaví míní, a dále, kdy nastává. Posouzení, jaký má navrhovatel status ve vztahu k pohlaví (tj. zda je mužem, nebo ženou), určuje, zda je možná změna jeho stávajícího jména na jméno mužské. Jinými slovy, povolení změny jména závisí na posouzení, zda u navrhovatele nastala „statusová“ změna pohlaví ve smyslu § 29 odst. 1 věty první občanského zákoníku. Jelikož navrhovatel nepodstoupil chirurgický zákrok spočívající ve znemožnění reprodukční funkce a přeměně pohlavních orgánů, brání předmětné ustanovení tomu, aby jeho žádosti na změnu jména bylo vyhověno: podle existující právní úpravy má navrhovatel status ženského pohlaví, a proto změnu jeho jména na jméno mužské nebylo možné povolit (§ 62 odst. 1 ve spojení s § 72 odst. 3 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném do 31. 12. 2023).
52. Úzká vazba zároveň existuje i k ustanovením § 21 a 23 zákona o specifických zdravotních službách, ve znění zákona č. 202/2017 Sb., jehož úprava vymezuje změnu pohlaví pouze „pro účely tohoto zákona“. Zdravotní výkony, které pod rozsah ZSZS spadají, sledují účel „provedení změny pohlaví chirurgickým zákrokem“. Zákon č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů, blíže specifikuje, za jakých podmínek poskytovatel zdravotních služeb provede „operativní“ změnu pohlaví: pacient musí o chirurgický zákrok písemně požádat a udělit souhlas, musí disponovat kladným stanoviskem odborné komise a prokázat schopnost žít trvale jako osoba opačného pohlaví atd. (§ 21). Jestliže by správní orgány a soudy ustanovení ZSZS neaplikovaly, nemohly by zjistit, zda navrhovatel změnu pohlaví chirurgickým zákrokem podstoupil, a nebylo by jasné, byla-li potřebná léčba podle § 72 odst. 5 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném do 31. 12. 2023, dokončena.

53. Požadavek aktivní legitimace pro podání návrhu na zrušení zákonných podmínek pro změnu pohlaví je podle Ústavního soudu třeba považovat za splněný rovněž proto, že pro navrhovatele neexistuje „vhodnější“ cesta, jak úpravu podmiňující změnu pohlaví chirurgickým zákrokem napadnout u Ústavního soudu. Ani v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 2/20, ani v souvisejících rozhodnutích NSS nebylo naznačeno, jak by se lidé usilující o změnu pohlaví bez provedení chirurgického zákroku měli přezkumu ústavnosti napadených ustanovení domoci „procesně čistějším“ způsobem. Ústavní soud dále nebude posuzovat podmínky aktivní legitimace navrhovatele formalisticky, aby jemu a lidem v obdobném postavení nezabránil domoci se posouzení zákonných podmínek změny pohlaví.
54. Lze shrnout, že nyní projednávaný návrh není podán někým zjevně neoprávněným ve smyslu § 43 odst. 1 písm. c) zákona o Ústavním soudu, ve znění zákona č. 77/1998 Sb., protože mezi napadenými zákonnými ustanoveními a napadenými soudními rozhodnutími existuje úzká vazba.

VII. 3

Přípustnost návrhu na vyslovení neústavnosti

55. Dále je třeba posoudit, zda je řízení o návrhu na zrušení § 62 odst. 1 a § 72 odst. 3 a 5 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném do 31. 12. 2023, třeba zastavit podle § 67 odst. 1 zákona o Ústavním soudu, neboť citovaná ustanovení byla s účinností od 1. 1. 2024 novelizována zákonem č. 414/2023 Sb.
56. Ústavní soud se již v minulosti problematikou přezkumu právních předpisů, které pozbyly platnosti či byly novelizovány, zabýval. Přezkum předně připustil na základě návrhu soudu podle čl. 95 odst. 2 Ústavy [nález sp. zn. Pl. ÚS 33/2000 ze dne 10. 1. 2001 (N 5/21 SbNU 29; 78/2001 Sb.)]. Ústavnost zrušeného či změněného zákona přezkoumá Ústavní soud za podmínky, že adresátem tvrzeného důvodu neústavnosti je veřejná moc, nikoliv subjekt soukromého práva [bod 17 nálezu sp. zn. Pl. ÚS 23/11 ze dne 24. 4. 2012 (N 86/65 SbNU 161; 234/2012 Sb.)]. Za splnění stejné podmínky Ústavní soud obdobně připustil přezkum zrušeného či změněného zákona na základě akcesorického návrhu stěžovatele podle § 64 odst. 1 písm. e) ve spojení s § 74 zákona o Ústavním soudu [nález sp. zn. Pl. ÚS 15/17, body 13–16; či nález sp. zn. I. ÚS 945/20 ze dne 16. 12. 2020 (N 233/103 SbNU 372)].
57. V nyní projednávané věci, která se týká podmínek pro změnu jména a příjmení v návaznosti na pohlaví jednotlivce, adresátem tvrzeného důvodu neústavnosti veřejná moc je. Řízení o projednávaném návrhu proto nebylo zastaveno podle § 67 odst. 1 zákona o Ústavním soudu – je třeba jej v této části považovat za návrh na vyslovení neústavnosti zákonného ustanovení.

VII. 4

Nepřipuštění změny návrhu

58. Ústavní soud nicméně – za přiměřeného použití § 95 občanského soudního řádu – nepřipustil změnu návrhu, kterou navrhovatel uplatnil v replice, v níž požaduje, aby Ústavní soud přezkoumal také ústavnost § 72a odst. 2 a odst. 3 věty druhé zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném od 1. 1. 2024. Tato změna nabyla účinnosti až v průběhu řízení u Ústavního soudu, takže nebyla ve věci navrhovatele aplikována. Vzhledem k tomu, že Ústavní soud akceptoval návrh na vyslovení neústavnosti obsahově souvisejících ustanovení § 62 odst. 1 a § 72 odst. 3 a 5 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném do 31. 12. 2023, není důvod pro připuštění změny (rozšíření) návrhu (petitu), jak žádá navrhovatel.

VIII.

Průběh legislativního procesu a posouzení jeho ústavní konformity

59. Protože procesní předpoklady pro řízení o původním návrhu navrhovatele jsou obecně splněny, je podle § 68 odst. 2 zákona o Ústavním soudu, ve znění zákona č. 48/2002 Sb., třeba dále zabývat se tím, zda napadené zákony byly přijaty a vydány v mezích Ústavou stanovené kompetence a předepsaným způsobem — na tuto otázku odpověděl Ústavní soud kladně. Navrhovatel v tomto ohledu žádné námitky nevznesl.

IX.

Věcný přezkum Ústavního soudu

60. Ústavní soud dále dospěl k závěru, že návrh na zrušení § 29 odst. 1 věty první občanského zákoníku je důvodný. Zákonné požadavky chirurgické přeměny pohlavních orgánů a znemožnění reprodukční funkce pouze pro účely „statusové“ změny pohlaví jsou v rozporu se základním právem lidí usilujících o tuto změnu na ochranu tělesné integrity a osobní autonomie i s jejich lidskou důstojností podle čl. 7 odst. 1 Listiny ve spojení s čl. 8 Úmluvy a čl. 1 Listiny (IX. 1). Ze stejných důvodů je protiústavní rovněž ustanovení § 21 odst. 1 věty první zákona o specifických zdravotních službách (IX. 2).
61. Návrh na zrušení § 29 odst. 1 věty druhé občanského zákoníku je zjevně neopodstatněný, neboť na požadavku lékařského potvrzení pro účely „statusové“ změny pohlaví Ústavní soud v nyní projednávané věci neshledal nic protiústavního (IX. 3). Návrh na zrušení zbývajících ustanovení zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů, je rovněž zjevně neopodstatněný, protože předmětná ustanovení pouze upravují podmínky pro „operativní“ změnu pohlaví chirurgickým zákrokem, jejichž protiústavnost navrhovatel argumentačně nezpochybňuje (IX. 4). Návrh na vyslovení neústavnosti § 62 odst. 1 a § 72 odst. 3 a 5 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném do 31. 12. 2023, je podle Ústavního soudu také zjevně neopodstatněný, protože tvrzená protiústavnost podmínek pro změnu jména vyplývá z protiústavních podmínek pro změnu pohlaví, nikoliv z úpravy týkající se změny jména a příjmení (IX. 5).

IX. 1

Rozpor podmínek „statusové“ změny pohlaví s právem na ochranu tělesné integrity a osobní autonomie ve spojení s lidskou důstojností

62. Změna pohlaví ve smyslu § 29 odst. 1 věty první občanského zákoníku (tj. „statusová“ změna pohlaví) nastává provedením chirurgického zákroku za současného splnění dvou odlišných podmínek: 1) znemožnění reprodukční funkce; 2) přeměny pohlavních orgánů.
63. První podmínka „znemožnění reprodukční funkce“ jednoduše řečeno znamená, že člověk po dokončení změny pohlaví nesmí být schopen počít dítě, tj. dál se reprodukovat. Praxe i doktrína jsou ustálené ve výkladu, že k dosažení zmíněného cíle je třeba provést minimálně hysterektomii (odstranění dělohy) či orchiektomii (odstranění varlat) [viz FRINTA, O. In: ŠVESTKA, Jiří. Občanský zákoník: komentář. Svazek I (§ 1 až 654). Praha: Wolters Kluwer, 2014, § 29; FIFKOVÁ, H. Poruchy pohlavní identity. In: WEISS, Petr a kol. Sexuologie. Praha: Grada, 2010, s. 458; či BARŠOVÁ, A. Skalpel a duše. Ke změně pohlaví podle nového občanského zákoníku. Časopis zdravotnického práva a bioetiky. 2013, roč. 3, č. 1, s. 15].

64. Druhý zákonný požadavek v podobě „přeměny pohlavních orgánů“ zahrnuje následující chirurgické zákroky: V případě trans mužů (female to male) jde především o masektomii (odstranění prsou), hysterektomii (odstranění dělohy), oboustrannou ovariectomii (odstranění vaječnicků), metaidioioplastiku, faloplastiku, scrotoplastiku a urethroplastiku (vytvoření neopenisu a šourku). V případě trans žen (male to female) jde o orchiektomii (odstranění varlat), penektomii (odstranění penisu) a vytvoření neovaginy (zahrnuje vaginoplastiku, klitorideoplastiku a labioplastiku) [čl. 1 bod 2 Doporučeného postupu při provádění chirurgických zákroků směřujících ke změně pohlaví u transsexuálních pacientů, který vydalo Ministerstvo zdravotnictví v roce 2012; Věstník Ministerstva zdravotnictví České republiky, 2012, č. 8, s. 5–6; srov. DOLEŽAL, Adam. § 29. In: MELZER, Filip, TÉGL, Petr a kol. Občanský zákoník: velký komentář. Svazek I. § 1–117. Praha: Leges, 2013, s. 343].
65. „Statusová“ změna pohlaví podle § 29 odst. 1 věty první občanského zákoníku nastane pouze tehdy, podstoupí-li jednotlivce chirurgickou kastraci (odebrání dělohy či varlat) a další chirurgické zákroky směřující k přeměně pohlavních orgánů.
66. Ústavní soud dospěl při posouzení souladu vymezených zákonných podmínek změny pohlaví podle § 29 odst. 1 věty první občanského zákoníku k následujícím závěrům: Zaprvé, zákonná úprava „statusové“ změny pohlaví představuje významný zásah buď do tělesné integrity lidí usilujících o změnu pohlaví, nebo do jejich práva na sebeurčení a osobní autonomii [IX. 1 a)]. Zadruhé, zákonné požadavky „statusové“ změny pohlaví mohou sledovat legitimní cíl zajištění právní jistoty a stability [IX. 1 b)]. Zatřetí, požadavky chirurgické přeměny pohlavních orgánů a znemožnění reprodukční funkce pouze pro účely „statusové“ změny pohlaví jsou v rozporu se základním právem trans lidí na ochranu tělesné integrity a osobní autonomie a jejich lidskou důstojností [IX. 1 c)].

IX. 1 a)

Zásah do tělesné integrity a osobní autonomie

67. Garance nedotknutelnosti osoby spočívá v ochraně tělesné a duševní integrity jednotlivce včetně jeho zdraví [nález sp. zn. Pl. ÚS 19/14, bod 56; nález sp. zn. II. ÚS 2379/08 ze dne 9. 7. 2009 (N 157/54 SbNU 33), body 10–11; nález sp. zn. III. ÚS 2253/13 ze dne 9. 1. 2014 (N 3/72 SbNU 41), body 15–16; nález sp. zn. I. ÚS 2930/13 ze dne 11. 11. 2014 (N 205/75 SbNU 297), bod 26]. Zásahem do tělesné a duševní integrity je „způsobení zranění, způsobení či zhoršení choroby, a to i choroby, resp. poruchy psychické, ale i pouhé způsobení bolesti“ (nález sp. zn. II. ÚS 2379/08, bod 11). Provedení chirurgického zákroku spočívajícího v přeměně pohlavních orgánů a znemožnění reprodukční funkce významně zasahuje do tělesné integrity lidí usilujících o změnu pohlaví. Tento zásah je invazivní a citlivý, neboť při něm musí být nevratně odstraněny některé části lidského těla a přeměněny intimní partie člověka.
68. Součástí ústavních garancí ochrany soukromí je i právo člověka na sebeurčení a osobní autonomii [nález sp. zn. Pl. ÚS 24/10 ze dne 22. 3. 2011 (N 52/60 SbNU 625; 94/2011 Sb.), bod 29, a nález sp. zn. Pl. ÚS 24/11 ze dne 20. 12. 2011 (N 217/63 SbNU 483; 43/2012 Sb.), bod 16]. Právo na soukromí totiž zahrnuje „garanci sebeurčení ve smyslu zásadního rozhodování o sobě samém, včetně rozhodování o uspořádání vlastního života“ [nález sp. zn. Pl. ÚS 7/15 ze dne 14. 6. 2016 (N 110/81 SbNU 729; 234/2016 Sb.), bod 49].

69. Do práva na sebeurčení a osobní autonomii podle Ústavního soudu spadá i rozhodnutí člověka, jakým způsobem bude navenek projevovat svoji identitu, tj. projevovat, jakým člověkem se cítí být. Ztotožňuje-li se někdo trvale s odlišným pohlavím, než jaké mu bylo přiřazeno podle jeho biologických znaků, a přeje-li si projevovat se v souladu s tím, jde o svobodné rozhodnutí jednotlivce o sobě samém spadající pod ochranu práva na sebeurčení a osobní autonomii. Jde o rozhodnutí, které uznává již více než tři desítky let i český zákonodárce (srov. § 27a zákona č. 20/1966 Sb., o péči o zdraví lidu, ve znění od 1. 1. 1992), byť tak činí ústavně problematickým způsobem. Má-li mít jednotlivec skutečné právo na sebeurčení a má-li reálně rozhodovat o uspořádání svého života, měl by mít i prostor prožívat jím trvale vnímanou příslušnost k určitému pohlaví. Jinými slovy, osobní autonomie zahrnuje i rozhodnutí člověka žít a vystupovat ve společnosti v souladu s tím, jakým člověkem se vážně a prokazatelně cítí být, a tedy i s tím, jak subjektivně vnímá svoje pohlaví.
70. Existence stávající zákonné úpravy změny pohlaví představuje zásah do práva lidí usilujících o změnu pohlaví garantovaného čl. 7 odst. 1 Listiny a čl. 8 Úmluvy. Zákon po určitých lidech vyžaduje, aby buď podstoupili intenzivní chirurgické zákroky, nebo aby akceptovali, že stát oficiálně (administrativně) neuzná jejich rozhodnutí trvale prožívat a projevovat příslušnost k odlišnému pohlaví, než jaké jim bylo přiřazeno podle jejich biologických znaků.
71. První volba podstoupit invazivní a nevratný chirurgický zákrok pro účely splnění zákonných podmínek pro změnu pohlaví k zásahu do tělesné integrity nevyhnutelně vede.
72. Omezením práva na soukromí je i volba druhá. Nesouhlasí-li člověk s provedením chirurgického zákroku, nedosáhne státem uznávané změny pohlaví, což může ovlivnit jeho každodenní společenský a soukromý život. Nezměněné právní pohlaví kupříkladu bude uváděno v dokladech člověka, bude se odrážet v podobě rodného čísla a bude „zaznamenáno“ v jeho úředně evidovaném jménu a tvaru příjmení.
73. Jak ukazuje případ navrhovatele, občasná nutnost používat státem evidované informace, které neodpovídají významnému rozhodnutí člověka vystupovat jako příslušník odlišného pohlaví, může představovat vnímané omezení. Ve všech případech, kdy jsou trans lidé povinni předkládat doklady či uvádět oficiální jméno a příjmení, jsou vystaveni potenciální konfrontaci ohledně jejich pohlaví, aniž by se pro to svobodně rozhodli. Fakticky navíc v takové situaci bývá odhalena citlivá informace, že je dotyčný jednotlivec člověkem usilujícím o změnu pohlaví a že dosud chirurgické zákroky směřující ke změně nepodstoupil. To představuje zásah do sféry práva lidí usilujících o změnu pohlaví na sebeurčení, osobní autonomii a soukromí.
74. Lze shrnout, že zákonná úprava „statusové“ změny pohlaví představuje významný zásah buď do tělesné integrity trans lidí, protože pro uznání této změny stát vyžaduje podstoupení chirurgických zákroků, nebo do jejich práva na sebeurčení a osobní autonomii, neboť bez podstoupení vyžadovaných chirurgických zákroků nemohou vystupovat plně v souladu se svojí vážně vnímanou identitou.

IX. 1 b)

Právní jistota jako legitimní cíl zásahu

75. Právo na ochranu tělesné integrity a osobní autonomie podle čl. 7 odst. 1 Listiny ve spojení s čl. 8 Úmluvy není absolutní a lze je ústavně omezit zákonem v případě, že omezení sleduje legitimní cíl a je k jeho dosažení proporcionální. Podle Ústavního soudu zákonné podmínky „statusové“ změny pohlaví legitimní cíl sledovat mohou.
76. Zákonné podmínky změny „statusové“ změny pohlaví (v širokém slova smyslu) mohou sloužit k zajištění právní jistoty v tom směru, že zabrání svévolným změnám pohlaví „podle nálady“, jakož i změnám neautentickým a účelovým. Legitimní je požadavek, aby byla zajištěna určitá míra stability statusu jednotlivce.

77. Úředně evidované pohlaví jedince je statusovou záležitostí, která má význam nejen pro něj samotného, nýbrž i pro jeho okolí a ve svých důsledcích i pro celou společnost. Český právní řád je založen na binárním rozlišování pohlaví, jednotlivce rozlišuje v různých oblastech podle jejich pohlaví na muže a ženy. Proto stát může mít legitimní zájem vymezit podmínky pro „statusovou“ změnu pohlaví, aby status jednotlivce byl jasný a aby byla zároveň zaručena autenticita statusu pohlaví. Také ESLP zdůrazňuje, že požadavek právní jistoty odůvodňuje zavedení přísných postupů s cílem ověřit základní motivace žádosti o změnu úředně evidovaného pohlaví (rozsudek ESLP ve věci *S. V. proti Itálii* ze dne 11. 10. 2018 č. 55216/08, § 69).
78. K legitimnímu cíli právní jistoty a stability ve vztahu k jednotlivým podmínkám „statusové“ změny pohlaví lze uvést následující: Napadená úprava předně vyžaduje, aby chirurgickými zákroky došlo k „přeměně pohlavních orgánů“. Při podstoupení plného rozsahu zákroků užívaných k přeměně jsou původní pohlavní orgány připodobněny k orgánům cílového pohlaví. Byť jednatel nezíská (a ani nemůže získat) pohlavní orgány opačného pohlaví v pravém smyslu (chromozomy nedoznají změny a nově vytvořené tkáňové struktury neprodukují pohlavní buňky ani pohlavní hormony), jejich vzhled se cílovému pohlaví přiblíží.
79. Připodobnění pohlavních orgánů cílovému pohlaví může sledovat legitimní záměr zajištění právní jistoty a stability; aby státem uznávaný status jedince alespoň částečně odpovídal pohlaví, jež by bylo člověku přiděleno na základě jeho biologických znaků. Určuje-li se status většiny lidí podle „objektivních“ biologických znaků (pohlavních orgánů), může být legitimní, aby stát v rámci udržení právní jistoty a stability administrativně evidoval takový status, který biologickým rysům pohlaví většiny lidí odpovídá. Jinak řečeno, má-li být právní status, který je standardně založený na biologických znacích jednotlivce a se kterým jsou spojena práva a povinnosti, u všech jednotlivců stabilní a jistý i pro ostatní lidi ve společnosti, může být legitimní, aby byl založen na základě stejného (či minimálně obdobného) hlediska také u lidí, kteří podstoupí změnu pohlaví.
80. Obdobně lze tvrdit, že legitimní cíl zajištění právní jistoty a stability (v širokém slova smyslu) může sledovat i druhá zákonná podmínka „statusové“ změny pohlaví – znemožnění reprodukční funkce. Nemožnost lidí zplodit a rodit děti po provedení změny pohlaví má v tomto ohledu zajistit, aby bylo zachováno v právním řádu zakotvené „tradiční“ pojetí rodičovství (především mateřství). Zákonnodárce má podmínkou znemožnění reprodukční funkce usilovat o ochranu konzistence a stability právního řádu v oblasti statusových otázek rodičovství, což může být obecně legitimní (srov. rozsudek NSS vydaný ve věci, bod 14 výše).
81. Shrnuto: lze tvrdit, že oba zákonné požadavky „statusové“ změny pohlaví mohou sledovat legitimní cíl – zajištění právní jistoty a stability. Je však třeba vnímat i další souvislosti.

IX. 1 c)

Protiústavnost zákonných podmínek „statusové“ změny pohlaví

82. Při širokém pojetí legitimacy sledovaných cílů lze dospět k závěru, že zákonná úprava „statusové“ změny pohlaví může sledovat legitimní cíl zajištění právní jistoty a stability. Podle Ústavního soudu jsou ovšem zákonné požadavky chirurgické přeměny pohlavních orgánů a znemožnění reprodukční funkce v přímém rozporu se základním právem trans lidí na ochranu jejich tělesné integrity a osobní autonomie, především proto, že porušují jejich lidskou důstojnost.
83. Podle čl. 1 Listiny platí, že lidé jsou rovni v důstojnosti. Lidská důstojnost je především vnitřní hodnotou každého člověka, s níž je spojena jedinečnost lidské bytosti. Zachování lidské důstojnosti vyžaduje, aby s člověkem bylo zacházeno jako s člověkem, a nikoli jako s věcí [nález sp. zn. IV. ÚS 412/04 ze dne 7. 12. 2005 (N 223/39 SbNU 353); nález sp. zn. II. ÚS 2268/07 ze dne 29. 2. 2008 (N 45/48 SbNU 527), bod 43].

84. Základní ústavní požadavek rovnosti lidí v důstojnosti znamená, že každý jednotlivec má důstojnost jako lidská bytost bez ohledu na své vlastnosti, fyzický nebo duševní stav, úspěchy či sociální postavení [srov. rozhodnutí Spolkového ústavního soudu, BVerfGE 87, 209 (228)]. Jak uvedl Ústavní soud v nálezu sp. zn. Pl. ÚS 7/15, který se týkal otázky registrovaného partnerství jako překážky individuálního osvojení dítěte:

Judikatura Ústavního soudu staví lidskou důstojnost do samotného centra právního řádu a vymezuje ji jako součást samotného „lidství“ člověka. K porušení lidské důstojnosti dochází, je-li jednotlivec postaven státní mocí do role objektu, stává-li se pouhým prostředkem a je-li umenšen do podoby druhově zaměnitelné veličiny. Listina základních práv a svobod uznává specifickou kvalitu člověka jako subjektu a zakazuje, aby byl člověk vystaven jednání, které by zpochybňovalo jeho příslušnost k lidské rodině. Rovnost lidí v důstojnosti a právech je základem uznání hodnoty každého člověka, a to bez ohledu na jeho další charakteristiky a užitečnost či prospěšnost pro celek.

[viz nález sp. zn. Pl. ÚS 7/15 ze dne 14. 6. 2016 (N 110/81 SbNU 729; 234/2016 Sb.), bod 45; viz rovněž nález sp. zn. Pl. ÚS 43/10 ze dne 13. 4. 2011 (N 68/61 SbNU 69; 130/2011 Sb.), bod 34; nález sp. zn. I. ÚS 557/09 ze dne 18. 8. 2009 (N 188/54 SbNU 325); a nález sp. zn. Pl. ÚS 83/06 ze dne 12. 3. 2008 (N 55/48 SbNU 629; 116/2008 Sb.).]

85. Podle Ústavního soudu jsou zákonné podmínky „statusové“ změny pohlaví protiústavní především proto, že vynucují chirurgickou přeměnu pohlavních orgánů a znemožnění reprodukční funkce automaticky po všech lidech usilujících o změnu právního statusu. Podle existující úpravy musí chirurgické zákroky podstoupit rovněž lidé, kteří si přeměnu pohlavních orgánů a znemožnění reprodukční funkce sami nepřejí, což je v rozporu se zákazem nakládat s nimi jako s objektem, a nikoliv jako s člověkem.
86. Přezkoumávaná zákonná úprava brání zvažovat individuální zájmy a situaci konkrétních jednotlivců. Rozhodným kritériem pro „statusovou“ změnu pohlaví je, zda byla tělesná schránka člověka modifikována provedením chirurgického zákroku, či nikoliv. Je v rozporu s lidskou důstojností – v souladu s níž je třeba právo trans lidí na ochranu tělesné integrity a osobní autonomie vykládat – aby po nich stát pro účely změny právního statusu pohlaví vyžadoval přizpůsobení vzhledu a funkčnosti jejich těla.
87. Vyžadovat bezvýjimečně provedení invazivního a nevratného chirurgického zákroku, který je zároveň rizikový a ohrožuje zdraví dotčených osob, pouze pro zachování právní jistoty a stability, je zjevně nepřiměřené. Ke sledovanému cíli lze dospět šetrnějšími způsoby lege artis. Pro účely „statusové“ změny pohlaví by kupříkladu bylo možné využít diagnostické posudky několika nezávislých specializovaných sexuologů prokazujících nezvratnost přesvědčení dotčeného jednotlivce ohledně změny jeho pohlaví doplněné o časový test (člověk by musel prokázat, že trvale „trpí životem ve špatném těle“) atp. To by zajistilo, aby změna pohlaví nebyla svévolně zneužívána a aby status jednotlivce byl jasný. Rovněž potenciálním rozporům v různých oblastech právního řádu lze zamezit jinými, šetrnějšími způsoby – při současném zachování rozlišování jednotlivců na základě jejich statusu určeného podle pohlaví.
88. Zákonné podmínky „statusové“ změny pohlaví v testu ústavnosti neobstojí ani při jejich individuálním posouzení. K první podmínce „přeměny pohlavních orgánů“, tj. jejich připodobnění cílovému pohlaví, lze uvést, že k zajištění právní jistoty a stability právního řádu není vhodná, natož přiměřená. Fyzická podoba pohlavních orgánů spadá do hluboce intimní sféry každého člověka a ostatním lidem zůstává běžně skryta. Při běžném styku soulad mezi státem evidovaným pohlavím a skutečnými pohlavními orgány proto není zjistitelný. Jednoduše řečeno, budou-li pohlavní orgány člověka připomínat biologické znaky muže, automaticky to neznamená, že jej jako muže budou ostatní lidé vnímat. Na to, jak se k člověku ostatní lidé chovají s ohledem na jeho pohlaví, skutečná podoba pohlavních orgánů nemá vliv. Proto ani soulad právního statusu jednotlivce s podobou jeho pohlavních orgánů nezajistí úplnou stabilitu a právní jistotu.

89. Skutečnosti, že ve společnosti lze vystupovat v roli kýženého pohlaví i bez operativní změny pohlavních orgánů, si je vědom i zákonodárce, vyžaduje-li po lidech, kteří usilují o operativní změnu pohlaví, aby prokázali „schopnost žít trvale jako osoba opačného pohlaví“ [§ 21 odst. 2 písm. a) zákona o specifických zdravotních službách]. Lidé usilující o změnu pohlaví proto nejprve musí v každodenním životě vystupovat jako osoby cílového pohlaví, a to před chirurgickými zásahy do svých pohlavních orgánů (viz příslušný Doporučený postup Ministerstva zdravotnictví z roku 2012, s. 5).
90. Není-li případný nesoulad „právního pohlaví“ s „biologickým pohlavím“ způsobilý soukromoprávní vztahy většiny lidí podstatným způsobem ovlivnit, není podle Ústavního soudu vhodné soulad vyžadovat v zájmu zachování právní jistoty a stability. Obdobně není přiměřeně vyžadovat určitou podobu pohlavních orgánů ani z důvodu zachování stability a právní jistoty ve veřejnoprávních oblastech právního řádu. Odlišné zacházení s jednotlivcem ze strany státu na základě jeho statusu spojeného s pohlavím není standardně přímo založeno na rozlišování pohlavních orgánů.
91. Ústavní není ani druhá podmínka „statusové“ změny pohlaví – znemožnění reprodukční funkce. Podmiňovat státem rozeznávanou změnu pohlaví člověka požadavkem na porušení funkce plodnosti, aniž by si to konkrétní člověk přál, není s ohledem na závažnost takového zásahu ústavně akceptovatelné. S reprodukční funkcí člověka je v tomto ohledu zacházeno instrumentálně, pouze z důvodu určité vlastnosti a identity jednotlivce, což je v rozporu s požadavkem rovnosti v důstojnosti a právu každého na sebeurčení a osobní autonomii.
92. Také podle judikatury Evropského soudu pro lidská práva je v rozporu s čl. 8 Úmluvy, podmiňují-li státy úřední změnu pohlaví znemožněním reprodukční funkce (sterilizací). V rozsudku ve věci *A. P., Garçon a Nicot proti Francii* ESLP za rozpornou s čl. 8 Úmluvy označil francouzskou úpravu změny pohlaví, která sice nevyžadovala podstoupení chirurgické kastrace, nicméně úřední změnu pohlaví podmiňovala absolvováním (hormonální) léčby, která by s vysokou pravděpodobností ke sterilizaci vedla [rozsudek ESLP ve věci *A. P., Garçon a Nicot proti Francii* ze dne 6. 4. 2017 č. 79885/12, 52471/13 a 52596/13, § 119–123]. Rozsudek *A. P., Garçon a Nicot* je dnes součástí ustálené judikatury ESLP (srov. např. rozsudky ESLP ve věci *S. V. proti Itálii* ze dne 11. 10. 2018 č. 55216/08, § 31; *X proti bývalé jugoslávské republice Makedonie* ze dne 17. 1. 2019 č. 29683/16, § 38; *X a Y proti Rumunsku* ze dne 19. 1. 2021 č. 2145/16 a 20607/16, § 158 až 165; *O. H. a G. H. proti Německu* ze dne 4. 4. 2023 č. 53568/18 a 54741/18; *R. K. proti Maďarsku* ze dne 22. 6. 2023 č. 54006/20, § 52).
93. Shrnutí: Zákonné požadavky chirurgické přeměny pohlavních orgánů a znemožnění reprodukční funkce pro účely „statusové“ změny pohlaví jsou v rozporu se základním právem trans lidí na ochranu tělesné integrity a osobní autonomie i s jejich lidskou důstojností (čl. 7 odst. 1 Listiny ve spojení s čl. 8 Úmluvy a čl. 1 Listiny). Ustanovení § 29 odst. 1 věty první občanského zákoníku proto Ústavní soud zrušil.

IX. 2

Protiústavnost zákonné podmínky znemožnění reprodukční funkce v zákoně o specifických zdravotních službách

94. Důvody protiústavnosti § 29 odst. 1 věty první občanského zákoníku dopadají obdobně i na ustanovení § 21 odst. 1 věty první zákona o specifických zdravotních službách. Obě ustanovení totiž shodně vymezují v právním řádu změnu pohlaví tak, že ji podmiňují chirurgickým zákrokem a znemožněním reprodukční funkce, což je z výše uvedených důvodů protiústavní. Ustanovení § 21 odst. 1 věty první ZSZS je proto rovněž v rozporu se základním právem na ochranu tělesné integrity a osobní autonomie ve spojení s lidskou důstojností podle čl. 7 odst. 1 Listiny ve spojení s čl. 8 Úmluvy a čl. 1 Listiny. Provádění „operativní“ změny pohlaví u lidí, kteří si ji podstoupit přejí, jejich právo na ochranu tělesné integrity a osobní autonomie ve spojení s jejich lidskou důstojností neporušuje, jak je uvedeno níže v bodech 98 a 99.

IX. 3

Návrh na zrušení ustanovení § 29 odst. 1 věty druhé občanského zákoníku

95. Zruší-li Ústavní soud ustanovení § 29 odst. 1 věty první občanského zákoníku pro jeho protiústavnost, bude § 29 odst. 1 znít:
„ Má se za to, že dnem změny pohlaví je den uvedený v potvrzení vydaném poskytovatelem zdravotních služeb.“
96. Ustanovení v citované podobě pouze stanoví vyvratitelnou domněnku, podle které „statusová“ změna pohlaví nastane nejpozději dnem, kdy poskytovatel zdravotních služeb o změně pohlaví vystaví potvrzení. Na požadavku lékařského potvrzení pro účely „statusové“ změny pohlaví Ústavní soud v nyní projednávané věci neshledal nic protiústavního — ani návrhovač nenamítá, že by „statusová“ změna měla být umožněna pouze na základě prohlášení jednotlivce.
97. Návrh na zrušení § 29 odst. 1 věty druhé občanského zákoníku je proto návrhem zjevně neopodstatněným ve smyslu § 43 odst. 2 písm. a) zákona o Ústavním soudu, ve znění zákona č. 77/1998 Sb.

IX. 4

Ústavnost zbývajících ustanovení zákona o specifických zdravotních službách

98. Po zrušení protiústavního ustanovení § 21 odst. 1 věty první zákona o specifických zdravotních službách ostatní napadená ustanovení upravují podmínky pro provedení „operativní“ změny pohlaví podle citovaného zákona: pacient musí o chirurgický zákrok písemně požádat a udělit souhlas, musí disponovat kladným stanoviskem odborné komise, prokázat schopnost žít trvale jako osoba opačného pohlaví atd.
99. Protiústavnost zbývajících napadených ustanovení zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů, Ústavní soud v nyní projednávané věci neshledal. Uvedená ustanovení totiž dále upravují podmínky provedení „operativní“ změny pohlaví pouze u lidí, kteří si ji podstoupit přejí, což jejich právo na ochranu tělesné integrity a osobní autonomie ve spojení s jejich lidskou důstojností neporušuje. Návrhovač v tomto ohledu další podmínky zakotvené v § 21 a 23 ZSZS ani nerozporuje.
100. Návrh v této části je proto také zjevně neopodstatněný ve smyslu § 43 odst. 2 písm. a) zákona o Ústavním soudu, ve znění zákona č. 77/1998 Sb.

IX. 5

Ústavnost zákonných podmínek pro změnu jména

101. Návrh na vyslovení neústavnosti § 62 odst. 1 a § 72 odst. 3 a 5 zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném do 31. 12. 2023, je podle Ústavního soudu rovněž zjevně neopodstatněný. Namítaná protiústavnost podmínek pro změnu jména vyplývá z protiústavních podmínek pro změnu pohlaví, nikoliv z úpravy podmínek pro změnu jména a příjmení jako takových. Navrhovatel navíc k protiústavnosti zákonných podmínek pro změnu jména nic neuvádí; jinými slovy, nezpochybňuje přímo pravidlo, že tvar jména a příjmení musí odpovídat státem evidovanému pohlaví člověka (jeho právnímu statusu).
102. Právě uvedené závěry týkající se dříve účinných zákonných podmínek pro změnu jména jsou analogicky přenositelné i pro úpravu obsaženou v § 72a odst. 2 a odst. 3 větě druhé zákona o matrikách, jménu a příjmení a o změně některých souvisejících zákonů, ve znění účinném od 1. 1. 2024.

X.

Ke zrušení zákonných podmínek pro změnu pohlaví

103. Ústavní soud dospěl k závěru, že zákonné požadavky chirurgické přeměny pohlavních orgánů a zne-možnění reprodukční funkce pro účely změny pohlaví jsou v rozporu se základním právem trans lidí na ochranu tělesné integrity a osobní autonomie ve spojení s jejich lidskou důstojností podle čl. 7 odst. 1 Listiny ve spojení s čl. 8 Úmluvy a čl. 1 Listiny. Proto odpovídající ustanovení § 29 odst. 1 občanského zákoníku, věty první, a § 21 odst. 1 věty první zákona o specifických zdravotních službách zrušil.
104. Zrušením předmětné úpravy Ústavní soud ctí princip minimalizace zásahů do činnosti Parlamentu – nenaznačuje, jak konkrétně by měla být změna pohlaví v budoucnu upravena.
105. Ústavní soud se minimálnímu zásahu do existující úpravy nemohl vyhnout. Byť napadená úprava byla přijata řádným legislativním procesem v roce 2012, stalo se tak v rámci rekodifikace soukromého práva, během níž nebylo pro podrobnou deliberaci ohledně zákonných podmínek pro změnu pohlaví místo. Od té doby Ministerstvo spravedlnosti s odkazem na mezinárodní závazky České republiky a judikaturu ESLP zpracovalo návrh novelizace sporných ustanovení, jejímž cílem bylo umožnit změnu právního pohlaví bez podstoupení chirurgických zákroků, která byla dosud předmětem pouze připomínkového řízení, jež proběhlo v roce 2018. Žádné další konkrétní kroky k iniciaci demokratické diskuse ohledně postavení zvláště zranitelné skupiny trans lidí nebyly učiněny – alespoň to není Ústavnímu soudu známo – vláda se v rámci nynějšího řízení k problematice ani nevy-jádřila.
106. O změně právního pohlaví bez podstoupení chirurgických zákroků neuvažoval zákonodárce ani nyní – v souvislosti s rodinněprávní novelou občanského zákoníku (zavedení institutu partnerství), přestože se v této souvislosti zásah do napadeného ustanovení § 29 odst. 1 občanského zákoníku nabízel.
107. Uvedená nečinnost zákonodárce je neudržitelná za situace, kdy Česká republika zůstává jednou z mála evropských zemí, kde zákonný požadavek chirurgického zákroku pro změnu pohlaví přetrvává. Z 27 členských států Evropské unie jich pouze 6 buď vůbec neumožňuje úřední změnu pohlaví (Maďarsko – k nesouladu maďarské úpravy s čl. 8 Úmluvy srov. rozsudek ESLP ve věci *R. K. proti Maďarsku* ze dne 22. 6. 2023, č. 54006/20, § 77), nebo ji podmiňuje sterilizací či kastrací (Bulharsko, Česká republika, Lotyšsko, Rumunsko a Slovensko). Například Finsko reagovalo na judikaturu ESLP přijetím nové právní úpravy v roce 2023.

108. Úlohou Ústavního soudu je mimo jiné „katalyzovat“ demokratickou diskusi v situacích, kdy dosud neproběhla nebo kdy je dlouhodobě dysfunkční. Právě to Ústavní soud v nyní projednávané věci činí a dává zákonodárci dostatečný prostor více než jednoho roku, aby podmínky změny pohlaví v České republice upravil důstojným a ústavně souladným způsobem. Na zákonodárci nyní bude, aby s využitím dostupných poznatků vědy vyřešil v legislativní rovině citlivý společenský problém související se změnou pohlaví trans lidí.
109. Ústavní soud odkladem vykonatelnosti zákonodárci ponechává dostatečný prostor, aby nově upravil zákonné podmínky změny pohlaví a tomu přizpůsobil navazující regulaci v různých oblastech. Zůstane-li zákonodárce nečinný, bude situace taková, že „statusová“ změna pohlaví bude nadále upravena pouze zbývajícím (nezrušeným) ustanovením § 29 odst. 1 věty druhé občanského zákoníku, zatímco „operativní“ změna pohlaví bude upravena pouze zbývajícimi ustanoveními zákona č. 373/2011 Sb., o specifických zdravotních službách, ve znění pozdějších předpisů. Přestože je ústavně konformní výklad – vyžadující pro provedení „statusové“ změny pohlaví podle občanského zákoníku alespoň lékařské potvrzení v určité formě – možný, zajištění efektivní ochrany základních práv trans lidí na straně jedné a právní jistoty a stability právního řádu na straně druhé by mohlo být ohroženo z důvodu složitosti případného nouzového řešení. Je nyní odpovědností zákonodárce, aby zabránil vzniku nepřehledných situací, které by právní jistotu a stabilitu právního řádu mohly narušit. Ústavní soud ve své ústavní roli tzv. negativního zákonodárce v tomto ohledu vládu a Parlament České republiky zastupovat nemůže.

XI.

Časové účinky nálezu

110. Odložil-li Ústavní soud vykonatelnost nálezu zrušujícího zákonné podmínky změny pohlaví ve smyslu § 58 odst. 1 zákona o Ústavním soudu, ve znění zákona č. 277/2019 Sb., je třeba jasně určit temporální účinky tohoto rozhodnutí. Odklad vykonatelnosti obecně zajišťuje, že v mezidobí bude možné přechodně použít dosavadní zákonnou úpravu, a jeho délka je stanovena tak, aby přijetí nové zákonné úpravy bylo s ohledem na složitost její přípravy a pravidla zákonodárského procesu možné [náleze ze dne 30. 5. 2017 sp. zn. Pl. ÚS 3/15 (N 89/85 SbNU 503; 231/2017 Sb.), body 147 až 149; či stanovisko pléna sp. zn. Pl. ÚS-st. 57/22 ze dne 29. 11. 2022 (4/2023 Sb.), bod 43].
111. V nyní projednávaném případě Ústavní soud vykonatelnost svého nálezu odložil. Okamžité zrušení bez dalšího by mohlo způsobit nežádoucí situace, ve kterých by byla nepřípustně narušena právní jistota a stabilita právního řádu.
112. V mezidobí od vyhlášení tohoto nálezu až do 30. 6. 2025, případně do doby účinnosti nové právní úpravy, je třeba aplikovat dosavadní zákonné podmínky změny pohlaví jakožto platnou a účinnou součást právního řádu. Přimo řečeno, maximálně do vykonatelnosti tohoto nálezu „statusová“ změna pohlaví nemůže nastat bez provedení chirurgického zákroku při současném znemožnění reprodukční funkce a přeměně pohlavních orgánů.

XII.
Závěr

113. Z výše uvedených důvodů Ústavní soud podle § 70 odst. 1 zákona o Ústavním soudu, ve znění zákona č. 48/2002 Sb., zrušil ve výroku označená zákonná ustanovení, a to uplynutím dne 30. 6. 2025. Ve zbývajících částech návrh odmítl podle § 43 odst. 2 písm. a) zákona o Ústavním soudu, ve znění zákona č. 77/1998 Sb.; změnu návrhu zároveň nepřipustil podle § 95 občanského soudního řádu ve spojení s § 63 zákona o Ústavním soudu.

Předseda Ústavního soudu:
JUDr. Baxa v. r.

Odlišná stanoviska podle § 14 zákona č. 182/1993 Sb., o Ústavním soudu, ve znění pozdějších předpisů, zaujali k rozhodnutí pléna soudci Josef Fiala a Milan Hulmák.

ISSN 3029-5092

Vydavatel: Ministerstvo vnitra, Nad Štolou 3, poštovní schránka 21, 170 34 Praha 7 • **Redakce Sbírky zákonů a mezinárodních smluv:** Ministerstvo vnitra, nám. Hrdinů 1634/3, poštovní schránka 155/SB, 140 21, Praha 4, telefon: 974 817 289, e-mail: sbirka@mvcv.cz • Sazba: Tiskárna Ministerstva vnitra, Bartůňkova 1159/4, poštovní schránka 10, 149 00 Praha 11-Chodov • **Právně závazná elektronická verze Sbírky zákonů a mezinárodních smluv je k dispozici na www.e-sbirka.cz** • Tištěnou verzi částky Sbírky zákonů a mezinárodních smluv lze objednat u Tiskárny Ministerstva vnitra, telefon: 974 887 312, e-mail: info@tmv.cz, www.tmv.cz • Předplatné je od 1. 1. 2024 ukončeno.